

Konferencia a migrációról

Az 1978-ban létrehozott *Berliner Institut für Vergleichende Sozialforschung* (továbbiakban BIVS) társadalomtudósok, történészek és regionális tanulmányokkal foglalkozó kutatók tudományos műhelye. Az intézet tevékenységének középpontjában kezdettől fogva a migráció és az interetnikus kapcsolatok kérdésköre állt, az utóbbi időben azonban a téma globális elméleti megközelítése és a harmadik világ problémáinak vizsgálata mellett egyre nagyobb teret kap a kelet-nyugati migrációs folyamatok elemzése is.

A BIVS a migráció témakörében — néhány más intézmény bevonásával — 1992. március 26–29. között nemzetközi tudományos konferenciát rendezett *Zwei Welten: Migraten — Entwicklungen — Metropolen* címmel. A konferencia célja az volt, hogy a migrációs folyamatoknak a társadalmi fejlődés különböző formáira gyakorolt hatását vizsgálja. Az előadások elsősorban a változó világgazdasági rendszerben elemezték a migráció kérdését, de kitértek az emberi jogok és a migráció, illetve az etnicitás és a migráció összefüggéseire is. Ahogy a konferencia szervezői meghívójukban hangsúlyozták — csak az inter/multidiszciplináris megközelítés teszi lehetővé, hogy a migrációval kapcsolatos eddigi fejlődéselméleti vitákat gyakorlatiasabb megközelítés váltsa fel". A konferenciára kétségkívül rányomta bélyegét az a tény, hogy a migráció problematikája a német politika egyik legégetőbb kérdése, ezért kutatása is a tudomány és a politika határán álló területté vált. A konferenciára minden földrésről hívtak kutatókat és migrációval foglalkozó gyakorlati szakembereket. A plenáris ülések napirendjén elsősorban a migráció elméleti kérdései szerepeltek. Teodor Shanin, a Manchesteri Egyetem professzora a gazdaság informális szektorának és a migrációnak az összefüggéseit vizsgálta, és részletesen kifejtette az ún. lépcsős migráció teóriáját, vagyis azt, hogy két-három generáción belül végbemegy a faluból a városba, majd a városból külföldre irányuló vándorlás, a kostancai egyetem tanára Hartmut Elsenhals a migrációt politikai gazdaságtani megközelítésben elemezte. Matematikai modellek segítségével arra a kérdésre kereste a választ, hogy a munkaerő miért viselkedik a többi termelési tényezőtől eltérően, és milyen hatások befolyásolják a munkaerő nemzetközi kiegyenlítődsét.

Michael Banton a bristoli egyetemről és John Rex, a Warwick Egyetem tanára az etnicitás szempontjai alapján elemezte a migrációs folyamatokat. Az előbbi elsősorban a bevándorlók önszerveződésének, kulturális intézményrendszere kiépítésének fontosságára hívta fel a figyelmet, míg az utóbbi az etnicitás kérdését a stigma (mint etnikai diszkriminációt kiváltó 'bélyeg'), illetve az erőforrás (mint a közös cselekvés lehetősége) anatómiájában vizsgálta. Howard Adelman a torontói York Egyetem professzora a migráció és az emberi jogok összefüggéseit vizsgálta. Rámutatott arra az ellentmondásra, hogy míg az emigráció mindenkinek alapvető emberi joga, addig az immigrációhoz fűződő jog biztosítása a befogadó állam döntésének függvénye. Úgy vélte, hogy az emberi jogok védelme napjainkban

válságba került. Véleménye szerint egy olyan világban, ahol a 'nemzetállam', a 'nemzetgazdaság' fogalmak elveszítették hagyományos értelmüket, a menekülés, ill. migráció fogalmainak újraértelmezésére is szükség van. Elengedhetetlen tehát egy olyan 'új világrend' kialakítása, amely a nemzetállami szuverenitás hagyományos elvét legalább részben megkérdőjelezi.

A migrációval és menekültüggyel foglalkozó nemzetközi kormányzati és nem-kormányzati szervezetek képviselői, valamint a kérdés elméletével foglalkozó kutatók kerekasztal-beszélgetésen tekintették át az államokon belüli és a nemzetközi méretű népességmozgások várható tendenciáit, illetve a migrációkutatás helyzetét és lehetőségeit. Nagy figyelmet szenteltek annak a kérdésnek, hogy az egyes államok mind inkább új szempontokat érvényesítenek bevándorlási és menedéjogi politikájukban és hogy a menekültsegélyek nemzetközi rendszere egyre több válságjelenséget mutat. A világméretű menekült- és migrációs mozgalmakkal kapcsolatos, ENSZ-en belüli korábbi munkamegosztást a szakértők egy része alkalmatlannak ítélte, különösen azért, mivel az ENSZ Menekültügyi Szervezetének mandátuma csak a határokat átvelő migrációra korlátozódik. A migrációkutatás helyzetével kapcsolatban arra hívták fel a figyelmet, hogy míg Nyugat-Európában, de még inkább az észak-amerikai kontinensen nagy hagyományokra tekint vissza ez a tudományterület, addig a világ más részein még csak most ismerkednek alapfogalmaival. A migrációval foglalkozó kutatók fontos feladata, hogy a bevándorlással kapcsolatos politikai döntésekhez objektív, tudományos megalapozottságú municiót szolgáltassanak a politikusok számára. Mind az elméleti, mind a gyakorlati szakemberek fontosnak tartották, hogy a migrációs folyamatokat leíró nemzeti adatbázisokat azonos alapelvek alapján állítsák össze.

Az egyes munkacsoportok a különböző régiókban, (az amerikai, az afrikai kontinensen, a Földközi-tenger térségében, illetve a Közép- és Közél-Keleten, valamint Dél- és Kelet-Ázsiában) vizsgálták a migráció kérdését. Külön szekció foglalkozott a migráció következtében létrejött multikulturális kapcsolatokkal, a fejlesztéspolitikák és a migráció, illetve a migráció és a társadalmi differenciálódás összefüggéseivel. Önálló munkacsoport tárgyalta a nők részvételét a vándorlási mozgalmakban. Amerikai és német példákön (elsősorban Berlin és New York esetében) bemutatták azt is, hogy milyen sajátosságai vannak a bevándorló etnikai csoportok által a nagyvárosokban űzött ipari tevékenységnek.

A konferencia legnépesebb és talán a legnagyobb érdeklődéssel várt szekciója — a politikai aktualitások következtében — Kelet-Európával foglalkozott. Ennek ellenére a munkacsoport munkája részben érdektelenségbe fulladt. Ehhez a nyelvi nehézségen és a kétségtelenül létező terminológiai különbségeken túl nyilvánvalóan a kérdés politikai vetületei is hozzájárultak.

A kelet-európai szekcióban három témakörben hangzottak el előadások. Az előadások egy része a migrációkutatás kelet-európai előzményeit és jelenlegi helyzetét, lehetőségeit vizsgálta. A referátumok másik része a Kelet-Európán belüli népességmozgásokkal foglalkozott, míg a legnagyobb érdeklődésre számot-

tartó előadások a Kelet-Európából Nyugat-Európába irányuló migrációt vették górcső alá. Az előadások nagyobb része a korábbi Szovjetunió utódállamainak külső és belső népessémozgásait vizsgálta. Victor M. Voronkov a pétervári Szociológiai Intézet munkatársa az utódállamokban folyó migrációkutatás történelmi előzményeiről és jelenlegi lehetőségeiről tartott előadást, külön kiemelve a nyugati pénzügyi támogatás fontosságát, amely nélkül lehetetlenné válik még a tudományos prognózisok elkészítése is. A jelenlevőket azonban elsősorban konkrét szám adatok érdekelték, vagyis hogy az elkövetkező években hányan fognak kivándorolni a Független Államok Közössége területéről. A szociológus professzor — a külföldi sajtóban gyakorta szereplő több tízmilliósi adattal szemben — az elkövetkező években évente 500 ezerre prognosztizálja a korábbi Szovjetunióból kivándorlók számát. A Torontóból érkezett Alexander Benifand professzor referátumában azt vizsgálta, hogy a Szovjetunióban, ill. az utódállamokban növekvő antiszemitizmus milyen hatást gyakorol a zsidó népesség migrációjára. Rámutatott arra, hogy 1971-1990 között 448 ezren vándoroltak a Szovjetunióból Izraelbe, a dinamikus növekedés azonban 1991-ben és 1992 eddig eltelt időszakban csökkenéssé változott. A további tendenciák prognosztizálását jelentősen megnehezíti az a tény, hogy még csak megközelítő pontosságú adatok sincsenek a Független Államok Közösségében élő zsidók, ill. zsidó származású személyek számáról. (A szakértők 2,5-20 millió adattal számolnak.) A felmérések azt mutatják, hogy a kivándorolni szándékozó zsidók mindössze 12%-a tekinti úticéljának Izraelt, a többiek inkább Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban akarnak letelepedni. A berlini intézet több kutatója az egyes utódköztársaságok migrációs folyamatait vizsgálta. Rámutattak, hogy az újonnan létrejött államok mindegyikében több milliós etnikai kisebbségek élnek, akiknek egy része minden bizonnyal az egykori Szovjetunió belüli vándormozgalmak részesévé válik, míg más részüik Nyugat-Európát, esetleg a tengerentúlra való áttelepülést választja. A kivándorlást ösztönző motívumok között az utódállamokat jellemző gazdasági krízishez, az egyre erősödő és gyakran polgárháborúban felszínre törő nacionalizmushoz, illetve a déli köztársaságban terjedő iszlám fundamentalizmushoz új jelenségként társul az ún. ökológiai migráció, vagyis a környezetet veszélyeztető technológiák elől és a már szennyezett területekről való elvándorlás (lásd Kazahsztán példáját).

Aszekció másik nagyobb témaköre Magyarország és a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek szerepét vizsgálta az európai migrációs folyamatban. Bernd-Rainer Barth a BNS munkatársa a menekültek befogadásának magyarországi elveit és gyakorlatát vizsgálta. Nagy vitát váltott ki az Earl Noelte, a genfi Webster Egyetem menekültügyi programjának igazgatója által bevezetett *transnational identity* fogalma, amellyel lényegében a magyarországi és a szomszédos országokban élő magyarok identitásának közös vonásait igyekezett kifejezni. Juhasz Judit, a Központi Statisztikai Intézet munkatársa a magyarországi migráció történetét és várható tendenciáit tekintette át. Csató Zsuzsa a Nemzeti Egységvédelmi Intézetből a Magyarországon élő külföldiek, illetve menekültek ön-

szerveződéseinek formáit mutatta be. Süle Andrea azt vizsgálta, hogy a romániai magyarság története során hányszor szembesült a „menni vagy maradni” megoldhatatlan dilemmájával, és melyek azok az okok, amelyek a nyolcvanas évek második felétől napjainkig romániai magyarok tízezreit kényszerítették elvándorlásra. A magyar panelt követő vitában jól tetten érhető volt az a lassan megszokottá váló gyakorlat, hogy a Magyarországról érkező társadalomtudósok — függetlenül a konferencia témájától — szinte kizárólag a magyar kisebbségi politikával, illetve a jelenlegi magyar kormány állítólagos revizionizmusával kapcsolatos kérdéseket kapnak, elsősorban a szomszédos országok kutatóitól.

A kelet-nyugati migrációs folyamatot a legnagyobb európai befogadó ország, Németország szempontjából vizsgálta Andrea Fischer, aki referátumában a Közép- és Kelet-Európából Németországban munkát vállalni szándékozók legális és illegális lehetőségeit tekintette át. Előadásában arra hívta fel a figyelmet, hogy bizonyos foglalkozási ágakban az olesó külföldi munkaerő csaknem teljesen kiszorította a németet, olyannyira, hogy például az ápolónői pályán a kommunikációs nehézségek lassan már a gyógyításban is nehézséget okoznak.

A konferencia előadásaiból közölt válogatást a BIVS valószínűleg még ez év folyamán megjelenteti.

R. Süle Andrea

Esszék a győzelem csapdájáról

Toman Brod: Československo a Sovětský svaz v letech 1939 az 1945. *Střední Evropa* 1991. 18, 19, 20, 21.

A szerző roppant ködöket oszlat, mikor mindezidáig hozzáférhetetlen források, a résztvevők visszaemlékezései, a kérdésekkel kapcsolatos egyéb dokumentumok alapján elsőként próbálkozik az 1939-től 1945-ig terjedő időszak csehszlovák-szovjet kapcsolatainak kibogozásával. Noha a *Střední Evropa* című folyóiratban közölt anyag csupán töredéke az eredeti kéziratnak, Brod történelmi oknyomozásából félreérthetetlenül kirajzolódik a londoni emigráns csehszlovák kormány zezguzos, ám összességében töretlen ívű útja a szabad világból Moszkva ölelő karjaiig. Pontosabban helyénvalóbb Eduard Beneš egyszemélyi politikájáról beszélünk, hiszen a szerző meggyőző bizonyítékokkal szolgál afelől: az elnök személyes ambícióinak döntő szerepe volt abban, hogy a győztes országnak számító Csehszlovákia a háború után szovjet alávetettségben találta magát.

A Brod által felvázolt ív egyik vége 1940 novemberére tehető („Beneš egyensúly-elmélete”, *Střední Evropa* 18. 1991., 23-24). A Beneš- és Sikorski-vezette emigráns kormányok által ekkor aláírt londoni közös nyilatkozat értelmében a háború után a felek létrehozzák a Csehszlovák-Lengyel Konföderációt. Beneš ekkor tehát még egy olyan *cordon sanitaire* kialakítását kezdeményezi, amely egyaránt szolgálná a német és a szovjet befolyás megakadályozását: „mind a